

ELS AFORISMES, UN DELS «ENCUNYS» FRANCESOS DE JOAN FUSTER

«Presència catalana a Europa. Ara a París [...] Una llarga i fatal acumulació de circumstàncies desfavorables han condemnat «la literatura catalana» a una projecció internacional mediocre [...]. Confiem en aquesta temptativa [...]: el «Centre d'Études Catalanes», de la Sorbona. [...]

»De nosaltres —de la gent d'aquí— depèn, en part, que la iniciativa recollida per la Sorbona rendesca resultats positius, o que es quede en una mera operació ritual. Pel que ens hi juguem, a tots els catalans —de Salses a Guardamar, de Fraga a Maó—, ens ha d'interessar que aquest «consulat» que la nostra cultura té ja establert a París siga útil.»¹

Així s'expressava Fuster, ja fa 23 anys, en una visita a aquesta finestra catalana a Europa. Només vull, amb la present comunicació, aprofitar l'avinentesa per dir-li —amb la distància del temps—, i per mostrar-vos —amb la proximitat de l'espai— l'encara utilitat del *consolat* que avui ens acull.

Les meues reflexions —dins les línies d'investigació del present col·loqui— volen explicitar un fet que crec d'interès: un dels assagistes més pregonos de la literatura catalana del segle xx, Joan Fuster, mantingué un continu tracte —en mètode, fons i forma— amb els homes de cultura de França, amb els de l'última centúria i, sobretot, amb els de l'època daurada —segles xvii i xviii—, i de manera específica amb els així dits *moralistes*.

Pretenc de fer veure ací que l'assagista suecà, en tota la seua producció, i d'una manera especial en l'aforística, se sentia molt pròxim als escriptors francesos: relectura contínua dels seus papers, temes i preocupacions comuns, mètode racional de coneixement... Un contacte tan abundós comportà, de fet, tota una herència cultural: Fuster va ser un excel·lent dipositari —ambaixador— de la ri-

1. Joan FUSTER, *Presencia catalana en Europa. Ahora en París y en Berlín*, a «La Vanguardia Española», 30-XI-77.

quesa literària —i cultural— francesa en les lletres catalanes. Fou, ben segur, el seguidor més pregon de l'assagista Montaigne —pare de l'assaig modern— i dels anomenats *moralistes*, autors de *màximes* o *pensaments*: La Rochefoucauld, Pascal, La Bruyère, Chamfort, Joubert, Jules Renard, Paul Valéry...

1. FUSTER, UN ILLUSTRAT DEL SEGLE XX

«La Il·lustració, el moviment intel·lectual europeu [...], es caracteritzà pel racionalisme utilitarista. La seva forma més plena fou l'enciclopedisme. Es proposava d'il·luminar la humanitat amb les llums de la raó, deixant de banda la superstició i les formes de religiositat tradicionals i basades en la revelació. Anàlisi i inducció foren els procediments emprats per a conciliar el positiu i el racional.» [GEC]

En més d'una ocasió —E. Ferrer (1972)—, hom s'ha servit de la fórmula *un il·lustrat del segle XX* per presentar més l'autor que no pas l'obra de Joan Fuster. «El terme *il·lustrat* referit a l'autor —afirma A. Riera (1995)— explica el seu tarannà liberal, una curiositat sense límits, o el seu racionalisme militant. Respecte de l'estil, però, qualsevol comparació resulta forçada: l'academicisme i el minoritarisme de l'*Encyclopédie* no es corresponen amb les maneres de Fuster. Probablement per això, l'afegit del segle XX actualitza el model, i n'aclareix la distància respecte d'aquells.

»El terme *il·lustrat* podria ser gairebé sinònim d'humanista. Aquesta especificitat del Segle de les Llums consistia en una reivindicació de la raó, no tant com un esforç, sinó confiada amb les seves possibilitats de domini de la natura; i amb uns propòsits de racionalitzar, també, la pròpia societat.»

Breus, però estime que suficients, paraules per aclarir, si és que calia, un dels punts de contacte del pensador valencià amb el món cultural de la França clàssica.

2. L'ABUNDANT PRESÈNCIA DELS FRANCESOS EN ELS ESCRITS DE FUSTER: *DICCIONARI PER A OCIOSOS, DIARI (1952/1960)*...

Una de tantes proves del que pretenem mostrar són aquests dos llibres, ben representatius de la seua producció.

El Diari 1952/1960, que dona fe de les reflexions de l'escriptor valencià al llarg d'uns anys molt significatius, n'és un dels millors exemples.

De les 452 pàgines del *Diari...*, els «francesos» apareixen en 130. D'un total de 156 «entrades», hi ha «francesos» en 55. A més, n'hi ha sis de dedicades a ells es-

pecíficament: Sade, Rabelais² —la famosa «elegia...»—, Paul Claudel, Paul Valéry, Renan, Alain. En total, hi ha 229 presències de «francesos». Els més freqüents són: A. Gide (9), Paul Valéry (8), A. Malraux (8), Montaigne (7), Baudelaire (6), Claudel (6), Balzac (5), Voltaire (4), Rabelais (4), Chateaubriand (3), Sartre (3), Napoleó (3).

Els tipus dels «citats» són aquests: poetes (Villon, Rimbaud, Baudelaire, Verlaine, Mallarmé, J. Prévert, P. Valéry —*Le cimetière marin*—, Paul Claudel, Musset, Charles Péguy), novellistes / narradors (F. Rabelais, E. Zola, Balzac, Stendhal, M. Proust, F. Mauriac, André Malraux —*La condition humaine, Le voix du silence*—, A. Gide —*Les faux-monnayeurs, La porte étroite, Dostoievski*—, Françoise Sagan, Jean Genet, Albert Camus, Paul de Kock), assagistes (Montaigne —*Essais*—, Voltaire, P. Valéry, Julien Benda, Chateaubriand, A. Gide, J. P. Sartre, L. Bloy, D. de Rougemond, F. Mauriac), dramaturgs (Racine, Molière), periodistes (M. Louis Bertrand), escriptors en general (Sade, Charles Du Bos, Jacques B. Bossuet, Thierry Maulnier, Monsieur Jourdain, Raymond Quenau, Jules Laforgue), obres en general (*L'Encyclopédie, Monographie de la Presse Parisienne, Sociologie de la Littérature, Avec Balzac*), revistes (*Almanach des Lettres françaises et étrangers, Revue des Deux Mondes*), personatges literaris (Margarita Gautier, Des Grieux, Julien Sorel), crítics (Saint Beuve —*Volupté, Port-Royal, Causeries*—, Raymond Picard —*Nouvelle critique ou nouvelle imposture*—, Jean Paul Weber —*Néo-critique et paléocritique*—, Maurice Rat, A. Thibaudet, Charles Maurras), filòsofs (Rousseau, Descartes [Cartesius], Diderot —*Paradoxa sobre el comediant*—, Bergson —*Le rire*—, Maritain), historiadors (Renan, Marcel Bataillon), pintors (Renoir, Braque, Rouault, Gauguin, Le Corbusier), músics (Chopin, Debussy, Ravel, Poulenc, Couperin), polítics (Napoleó, De Gaulle), moralistes (Montaigne, Pascal —*Pensées*—, Alain, Valéry).

El mateix pràcticament hom podria dir del *Diccionari per a ociosos*. D'un total de 61 «entrades», hi ha «francesos» en 22. De les 203 pàgines de què consta el llibre, en 88 apareixen persones, obres o personatges francesos; en sumen un total de 183 presències.

Els autors més assidus hi són: Voltaire (7), Stendhal (6), Montaigne (4), Camus (4), Proust (4), Rabelais (4), Valéry (3), Gide (3), Flaubert (3), Malraux (3). I la mena d'autors és aquesta: poetes (G. Apollinaire, Villon, Ch. Baudelaire, P. Valéry, Rimbaud, P. Éluard, L. Aragon, P. Claudel), novellistes / narradors (F. Rabelais, Victor Hugo, E. Zola —*La terre*—, A. Dumas —*La Dame aux Camélias*—,

2. «Sóc assidu de Rabelais, i hauria estat imperdonable deixar sense constància la data commemorativa del gran escriptor francès.» *Diari 1952/1960*, p. 78.

H. Balzac, Stendhal —*Le rouge et le noir*—, S. de Beauvoir, Flaubert, Choderlos de Laclos —*Les liaisons dangereuses*—, M. Proust, A. Camus, F. Sagan, Bernanos, A. Malraux), assagistes (Montaigne —*Essais*—, Voltaire, L. Bloy), dramaturgs (Molière), escriptors en general (Marquès de Sade), obres [sense classificar] (*Dialogue d'un Brahmane et d'un Jésuite*), personatges literaris (Margarita Gautier, Des Grieux), filòsofs (Diderot, Rousseau, A. Gide, J. P. Sartre, A. Camus, J. Marritain), músics (C. Debussy, Jacques Brel, Charles Aznavour), altres (M. Chauvin), i moralistes (Pascal, La Rochefoucauld, Rivarol, Voltaire, La Bruyère, Alain).

Les «presències» són de ben variada factura i funció: noms d'autors i obres, citacions, exemples o models de gèneres o temes de literatura, referents culturals o literaris per a moltíssimes digressions... Això a més de posar, ací i allà, paraules i frases senceres en francès. Fa l'efecte, per la predominança tan absoluta, que és, la francesa, la cultura de base de Fuster. O dit més casolanament: els tenia tant a la boca que, quan escrivia, sembla que parlava en francès.

Coses bastant semblants podríem dir dels altres papers de l'escriptor de Sueca, articles de premsa inclosos. És justament ací on podem trobar les «confessions» més explícites del seu «afrancesament».

Només n'afegirem un botó de mostra:

«Tant per l'afinitat ideològica, com per proximitat lingüística, sempre m'he sentit molt a prop de tota aquella fauna de moralistes, llibertins i il·lustrats. De Montaigne, el primer, a Sade; de Diderot a La Bruyère... si mires per la biblioteca, trobaràs unes quantes edicions de cadascun d'ells, no caldria sinó. Bona companyia, els racionalistes!»³

Per cloure l'apartat, només unes ratlles per a les «íntimes» relacions entre un mestre francès —Montaigne— i un deixeble català —Fuster.

«Els meus amics coneixen la devoció que sent per Michel de Montaigne, només compartida —en el meu afrancesament fatal— pel meu afecte per Rabelais i per esporàdiques admiracions als «moralistes»⁴ i als «llibertins».⁵ Donaria la preferència a Rabelais... Però per a les estones suaus de la relectura, els *Essais* segueixen sent papers insubstituïbles. Cada u té els seus clàssics: entre els meus, Montaigne.»⁶

«Efectivament, Montaigne és un autor que sempre m'ha encantat i que, de tant en tant, encara òbric els *Essais* i llegesc alguna cosa. No és allò de rellegir-lo sistemàtica-

3. FUSTER, *Entrevista amb V. Martí*, «El Temps», 28-IV-86.

4. Montaigne, La Rochefoucauld, Pascal, Rivarol, Voltaire, La Bruyère, Alain...

5. Sade, Bataille...? «Un "llibertí —Sade mateix—...» [*Rudiments d'ètica*, «Serra d'Or», abril de 1980].

6. *Una vieja, afable, corrosiva companyia. Michel de Montaigne*, «La Vanguardia Española», 11-I-81.

ment, [...] però vas repassant-lo quan tens ganes. I no és perquè jo em senta identificat amb les idees del senyor Montaigne, [...] però hi trobes un espectacle intel·lectual molt interessant —que, en definitiva, és el primer que s'ha de buscar en un llibre. Però, sí, tinc set o vuit edicions dels *Essais* i encara me'ls mire molt a gust.»⁷

I moltes altres «visites» que només apuntem.⁸

3. LA RAÓ, EL LLIGAM MÉS FORT DE J. FUSTER AMB ELS ESCRITORS FRANCESOS

«Afirmacions i negacions tenen, en l'origen i en el terme, i en el decurs, la misèria de la “raó”: i sort de la “raó”, que és el menys miserable dels dispositius humans.»⁹

Un altre —tal volta el de més pes— dels llocs d'encontre de Fuster amb els seus «francesos» és la raó. «El conjunt del seu assaig —sosté A. Riera—¹⁰ s'articula entorn d'una proposta de raó alternativa, i que té un innegable caràcter moral. Es tractarà tant de moralitzar la raó, com de fer raonable la moral. Com a humanista es proposava de moralitzar la raó:

“Com que no és obligatori ser raonable, la gent se n'aprofita.”¹¹

»Fuster —continua Riera—, com feren els il·lustrats, posà la raó al servei d'unes expectatives de guany social. Ara bé, mentre que l'esforç per fer raonable la moral —o la política— tenia per als il·lustrats una dimensió d'abast civil; l'expectativa de Fuster, consonant amb el seu humanisme mesurat, es minimalitza en la modesta perspectiva de l'home comú».

L'encontre i la distància de Fuster amb la Il·lustració passen per una perspectiva diferent respecte de la raó. Per a ell, la raó consisteix en l'exercici de l'esperit crític, com a cuirassa contra l'engany; els enciclopedistes presumien d'una confiança cega en les possibilitats racionals.

Per a Fuster, la moralització de la raó exigeix que aquesta siga *dialogada*. Una dimensió que és una voluntat de compartir de manera solidària —d'*enraonar*—, com a solució de compromís moral i de mútua estimulació. El diàleg esdevé, així, el vehicle d'opinió, i de solidaritat, per antonomàsia.

7. Toni MOLLÀ, *Converses inacabades* (1992, Tàndem).

8. *Contra el Noucentisme* (1977), p. 147; *La consolació per la filosofia*, «Serra d'Or» (1-IX-78); *El «homenot» era el [J. Pla]*, «La Vanguardia» (24-IV-81); *Llibres i problemes del Renaixement* (1989); amb E. Sòria, «Illa»... (Alzira, Bromera, 1992).

9. *Sagitari* (1985), pròleg.

10. *Rellegir Fuster* (1993, Bromera, p. 41-71).

11. *Sagitari*, p. 84.

La relació sostinguda per Fuster amb el llibre —on hi ha les raons dels altres— és la d'un il·lustrat, pel crèdit atorgat a la lletra impresa i perquè el predispone, com a lector, a una actitud previnguda respecte del text —«la suspicàcia metòdica»—, i se serveix del llibre com a vehicle de comunicació amb l'autor —per qui se sent interpel·lat, i a qui interpel·la alhora—; per això titulava un dels seus articles «*El lector también escribe*»,¹² o apuntava al *Diccionari...* —a «Lectura»—: «Es llegeix per comprendre's un mateix, per comprendre els altres, per comprendre el nostre temps».

Cal no deixar de banda, no obstant, com afirmava ell mateix,¹³ que «la “raó” és la “raó”, per descomptat, però és, a més, el reuma, el mal de queixal, els càlculs renals —Montaigne els sofria—, una hipertiroidia defectuosa, el fred que Descartes procurava mitigar amb una estufa... I mil coses més».

O el que diu més endavant, al mateix article:

«Convindrà dir que un *racionalisme* a ultrança corre el perill de ser “irracional”? Mai no se sap. Deixe la discussió enlaire, i no sense aprensió. Perquè va i després els filòsofs t'ixen amb el “ens”, la “intuïció”, la “res”, la “dialèctica”, el “temps”, i moltes més foteses. [...]. El “racionalisme” de Montaigne és “racional” mentre que “ondulant” és el seu protagonista: l'home.»

I, a més i per damunt de tot, la constant racionalitat de cada proposta... I la persistent presència de la raó —en qualsevol dels seus sinònims i en tota la seua família lèxica: judici, opinió, comprendre, raonable, sentit comú, pensament, discussió, dubte...— als papers fusterians. Per no parlar de la faena que assigna al lector. En paraules d'E. Balaguer (1993a): Fuster «prepara el lector perquè aquest esdevinga un subjecte crític», ja que la provisionalitat del pensament «esdevé, així mateix, un artefacte de pensament autònom». Ell mateix ja ens deixà advertit que «he defugit tant com he pogut la imprudència de convertir l'aforisme en mer exercici d'enginy, cada anotació té —o em pense que té— un fons de gravetat conscienciosament experimentada»;¹⁴ serà qüestió que cada lector se la trobe.

«Jo, ja m'acontente de tenir una mica de “raó” de tant en tant, aspirar a més em sembla una procacitat»,¹⁵ deia ell. No demane ací més per a mi ni per a vosaltres.

12. «La Vanguardia» (8-VII-1973).

13. FUSTER, *Una vieja, afable, corrosiva compañía. Michel de Montaigne*, «La Vanguardia Española», 11-I-1981.

14. FUSTER, *Consells, proverbis i insolències* (1968. Pròleg).

15. CPI, p. 131,3.

4. EL TERRENY ESPECIAL DELS AFORISMES¹⁶

És ací on ara volem detenir-nos, en «la petita fantasia verbal de l'aforisme», que l'havia «seduït sempre —ara i adés—, enmig del treball adust de cada dia», i a la qual no va saber resistir-se. En va fer un mínim de 2.500.

Quan hi reflexionava, tot intentant explicar-ne el funcionament, deia coses com aquestes:

«Per a mi, i des de sempre, l'aforisme constitueix una opció literària particularment temptadora. Fixar una idea o una observació en poques paraules, tot procurant que el resultat tinga un mínim d'agudeses alhora conceptual i expressiva, és tota una aventura, petita si es vol, però aventura de la intel·ligència. He publicat un parell de llibrets amb materials d'aquesta mena, i no n'estic massa descontent. El «gènere», de venerable tradició en Orient i en Occident, va adquirir, concretament en Europa, un específic encuny francès, gràcies als grans *moralistes* del segle XVII i del XVIII: Joubert, La Bruyère, La Rochefoucauld, Vauvenargues, Rivarol, Chamfort, Pascal. Sense descartar-ne els últims rebrotos admirables, com Renard o Valéry, posem per cas.»¹⁷

Els seus mestres *sentenciaries*, doncs, són ben a la vista; a l'hora de fer la història de gènere, els aforistes francesos hi apareixen com els que li han donat cos, «encuny». Ja ho havia anunciat en les primeres ratlles «teòriques» dedicades al tema:

«Hi ha l'escriptor que, a estones, es proposa l'"aforisme" com un expedient de comunicació. La literatura francesa abunda en vocacions d'aquesta mena, i en la llista dels tècnicament anomenats "moralistes", la majoria són de la família: tant se val Chamfort o La Rochefoucauld com Paul Valéry o Jules Renard, Joubert com Jean Rostand.»¹⁸

Sintomàtic, per tant, podem considerar que comence la pàgina dos de *Consells...* amb paraules de Paul Valéry i que el penúltim pensament del llibre el forme la mera repetició d'unes altres, i en francès, de Ph. Pétain.

Si parlàvem de percentatges d'aparicions, als seus aforismes, hauríem d'indi-

16. Per facilitar la lectura dels aforismes fusterians, ací n'indiquem la quantitat treballada i els llibres per sigles: SI = *Semi-inèdits* [LNR: «La Nostra Revista». PB: «Pont Blau»; CdA (R): *Cap d'Any*, Raixa. EP = «El Pont». JFV = «Verbo»; LV = «Levante»] (27); CPI = *Consells, proverbis i insolències* (47); SG = *Sagitari* (6); AS = Aforismes solts (5); AIT = Aforismes intratextuals (11). Aquests últims «presentats» en la meua publicació *Joan Fuster. Aforismes* (Alzira, Bromera, 2000).

17. FUSTER, *Como un juego de salón. A propósito de aforismos*, «La Vanguardia Española» (7-IV-74).

18. FUSTER, *Consells, proverbis i insolències* (1968. Pròleg), p. 12.

car l'abassegadora presència dels creadors francesos. Ja ho deia un altre dels que l'han estudiat:

«Tots aquests escrits [els aforismes] són relacionats amb la llarga tradició aforística, sobretot amb els moralistes francesos dels segles xvii i xviii, com les *Maximes* de François de la Rochefoucauld o les *Pensées* de Chamfort i de Pascal; (...) o les reflexions i les glosses de *Tel Quel* de Paul Valéry. Amb aquest darrer són emparentats aquells fragments que fan referència al quefer literari i artístic.»

Josep Ballester (1993)

Un altre dels aspectes a subratllar-hi és la variada procedència, literària o no, dels seus «interlocutors»: *poetes* (Boileau, Baudelaire, Mallarmé, P. Claudel, P. Valéry, P. Éluard), *novellistes* (Victor Hugo, H. Balzac, Stendhal, A. Dumas, M. Proust, A. Camus, F. Mauriac, Céline, A. Gide, Joris-Karl Huysmans), *assagistes* (M. Montaigne, D. Diderot, Voltaire, J. Benda, Léon Bloy, A. Camus, A. Gide), *dramaturgs* (Racine, Corneille, Claudel, A. Dumas), *periodistes* (Alain), *escriptors en general* (Gide, Maurras), *personatges literaris* (Sorel), *arquitectes* (Le Corbusier), *crítics* (Paulhan), *filòsofs* (R. Descartes, G. Marcel, J. Maritain, J. P. Sartre), *historiadors* (Guillemainault, Michelet, Renan), *pintors* (Cézanne, Chagall), *músics* (Chopin, Debussy, Ravel, i a través de les cançons —*La marsellesa*, *Ça ira*, *La carmagnole*—, els autors), *escultors* (Rodin), *polítics* (Napoleó, Pétain, De Gaulle), *soldats* (?) (Chauvin), i, òbviament, *moralistes* o *aforismaires* (La Rochefoucauld, B. Pascal, Jules Renard, Paul Valéry).

Hi afegiríem, a manera de complement, que, entre «crítics, esmenats i rebutjats», en sumen 54; mentre que els «lloats o acceptats» només arriben a 30. I que, de les esferes de l'activitat humana, la «literatura» —77 presències— i la «música» —deu aparicions— hi són les més freqüents. Si parlàvem d'autors, caldria dir que Paul Valéry (10), Stendhal (7), Marcel Proust (6) i Voltaire (5) hi tenen més paper que els altres.

Vicent Salvador (1994), un dels que més papers ha dedicat a l'aforística fusteriana, afirma que l'estil de l'assagista valencià és determinat sobretot per tres senyals fonamentals: la ironia antimetafísica, la tendència a la sentenciositat i l'atracció irremissible pel to conversacional.

Ara i ací, jo voldria aturar-me en aquest últim. He deixat dit en un altre lloc que «el cap de Fuster era una tertúlia permanent, sempre li agradava raonar en companyia». Doncs bé; als seus aforismes, això és una constant. Per posar-ne un cas, a CPI, on hi ha 889 *pensaments*, 230 duen interlocutor exprés, 68 dels quals són francesos. I hauríem de sumar-n'hi els no identificats (*): *pensaments* d'autors no dits.

Les *converses*, a més, són ben «diverses». Amb —o a propòsit de— uns i altres enraonava —*conversava*— l'*aforismaire* Fuster: acceptant o lloant, rebutjant o criticant, reiterant o plagiant, esmenant o contradient, precisant o explicitant, complementant o refent els pensaments i sentències dels *mestres* —identificats expressament o no, o simplement *descrivint*-los. El present treball incideix gairebé exclusivament en les presències notòries. La investigació continuà a fi d'identificar-ne aquelles que hi són més o menys amagades (*). És a dir, els aforismes que Fuster segregava tot manipulant-ne els d'altri, i que són força copiosos. «Comprendre un llibre —o un pensament— vol dir, en certa manera, «refer» un llibre.»¹⁹ El llibre, o la màxima, són, segons l'asseveració fusteriana, «màquines per a pensar», eines de diàleg, que és el que pretenem manifestar ací.

Ja ens ho advertia ell mateix:

«En algun moment, les meues paraules —o els conceptes que s'hi diuen— potser recorden tal o tal altre passatge d'aquest o d'altre autor.»²⁰

Recordaran, més o menys, és clar, en la mesura que a hom li sone la música —millor dit, la lletra— dels altres pensadors.

Vegem-ne alguns exemples, de les anunciades «diverses» maneres de *conversar*:

Rebutjant

1. Sade, Maldoror i C.,^a mai no han arribat a interessar-me realment. La monstrositat sistemàtica em sembla massa fàcil i massa ensopida. [CPI, p. 78,2]

2. Salvant tots els respectes, Marcel Proust em sembla la correspondència exacta, en literatura, de la goma de mastegar (*chewing-gum*²¹) (PB 1, 3-4: 8) [CPI, 66,6]

3. RENAN.— Una monja. Incrèdula i erudita, però.

(Em pregunte com és que he pogut perdre ni una hora llegint-lo.)²² [CPI, 76,4]

Criticant

1. Algú qualificà la «poesia pura» —tal com la definia l'abat Brémond— de «pura inanitat sonora». ¿Qui se'n recorda ja, d'aquella asèpsia lírica? I tanmateix ara es parla

19. Antoni MARTÍ, (1995).

20. FUSTER, Introducció a *Consells, proverbis i insolències* (1968).

21. En la versió de CPI, dirà, en lloc del parèntesi en anglès, «del xiclet, vaja».

22. En la primera versió (*Judicis finals*, «Pont Blau», núm. 26, desembre 1954) no hi era tot aquest parèntesi.

molt —almenys per ací— de Piet Mondrian. Les *composicions* abstractes del pintor holandès són, també, «pures inanitats plàstiques»... [PB 1; JFV, 16,5; CPI, 66,3]

2. Julien Benda fou (sí, en pretèrit: fou), no solament un insigne fòssil literari, sinó també tot el contrari del que pretenia ésser, és a dir, burgès, nacionalista i polític. Triplement *traïdor*.

Quin *clerc*, tu!²³ [*Pont Blau* 2, 26]

3. El dia que vaig sentir la música del *Ça ira* vaig perdre el poc de respecte que em quedava per la Revolució francesa. D'això només es podia derivar que el torn de partits i la secularització dels cementeris. (LNR, 61: 19) [CPI, 99,1]

4. FRANÇA.- En realitat, la Marsellesa ja no és sinó l'afrodisíac habitual de monsieur Chauvin. [CPI, p. 82,2]

Contradient

1. NEOESCOLÀSTICA.- Maritain —Maritain i els altres— em recorda aquella recomanació de l'Evangeli, de no posar un pedaç de roba nova a un vestit vell, perquè es perd el pedaç, el vestit i, en última instància, el temps. [CPI, p. 74,1]

2. *Contra Boileau*.²⁴ Abans de pensar, aprén a escriure. [*Sagitari*, p. 103, 4]

3. «*La liberté consiste à dépendre que des lois...*»²⁵ Càndid, candidíssim Voltaire! Com si les lleis no les fessen ells! [CPI, 168,4]

Esmenant

1. L'Art, deia monsieur Gide, «comença allí o *viure* no basta per a expressar la vida», és a dir, allí on hi ha un excés de vida. I sí: no es pot dubtar que molt d'art s'origina en l'aplicació d'unes energies de luxe. Però *també* hi ha art que naix per suplir una carència, un dèficit vital: per *compensar-lo*. Potser abunda més aquesta mena d'art que no pas l'altra.

És clar que, en el fons, tot depèn de què entenem per «vida»... [*Cap d'Any*, 1956 (18)]

2. Montaigne.- Ell deia, referint-se als seus escrits: «*Mes songes que voici...*»²⁶ ¿No hauria estat millor dir: «*Mensonges que voici...*»?²⁷ I com Montaigne, tothom. Escriure és fer comèdia. [CPI, 70,2]

3. «L'èxit justifica», deia Napoleó. El fracàs, també. O ni l'un ni l'altre no justifiquen res. O —encara— res no admet justificació. [CPI, 99,2]

23. Cf. *Diari 1952/1960* (Edicions 62, Barcelona, 1969), p. 235 i seg.

24. «Avant donc que d'écrire apprenez à penser.» «Aimez donc la raison: que toujours vos écrits empruntent d'elle seule et leur lustre et leur prix.» [*L'Art poétique*, 1674].

25. «La llibertat consisteix a no dependre més que de les lleis.»

26. «Heus ací els meus somnis.»

27. «Heus ací les meues mentides» (faules, invencions).

Precisant

1. Diu Mauriac que el fi de la literatura novel·lada és «la coneixença de l'home». De l'home que l'escriu, en tot cas —pense jo. [CPI, p. 69,3]
2. LE MOI HAÏSSABLE.²⁸ No sóc un home prudent: no he caigut tan baix. Només sóc un covard, que és una cosa ben distinta —i, fins a cert punt, oposada. [CPI, 34,5]
3. PREFERÈNCIES.- Picasso o la realitat. Miró o l'alegria. Klee o el silenci. Chagall o la veritat. [CPI, 70,3]

Reiterant

1. Totes les metafísiques són «metafísiques de consolació», fins i tot la del mateix Camús. [PB 3 (16)]
2. «*Duo si idem dicunt, non est idem*».²⁹ Però encara: una mateixa cosa, dita per una mateixa persona en moments distints, ja no és la mateixa. [CPI, 33,6]
3. «*Le philosophe sans le savoir*».³⁰ En cert sentit, l'únic disculpable. [CPI, 144,1]
4. «*Je ne méprise presque rien...*»³¹ Ni jo tampoc —i vostres dispensen. [CPI, 29,2]
5. «*En enfer je recevrai des coups de bec de toutes les perdrix que j'ai tuées*» (J. Renard). I jo també. Però no me'n sabrà greu. [CPI, 129,4]

Plagiant

1. La primera obligació d'un escriptor és de fer-se llegir.³² [CPI, 77,2]
2. COM EN L'ÈPOCA DE JULIEN SOREL.- «Tothom tem de ser destituït», i «no queden altres plaers sinó la lectura i l'agricultura» (*Le Rouge et le Noir*, I, cap. VII).³³ [CPI, 135,8]
3. STENDHAL.- Basta que els «detalls» siguin «exactes» («voici des détails exacts»). La resta no té importància. [CPI, 148,5]
4. «*Du pouvoir absolu vous ignorez l'ivresse*», declamava un personatge de Racine. O, com diuen que deia algú: «*¡Da tanto gusto mandar!*» [CPI, 169,5]

28. El jo odiós, avorrible.

29. «Si dos diuen la mateixa cosa, ja no és la mateixa cosa.» [A. Schopenhauer transcriu la frase així: «*Duo cum faciunt idem, non est idem*».] [Quan dos fan el mateix, mai no és el mateix.] (*Aforismos sobre el arte de buen vivir*, cap. V «Paréntesis y máximas, núm. 37»)]. Tanmateix, al *Diccionario de expresiones y frases latinas*, de Victor-J. Herrero Llorente (p. 141), hi figuren les dues. Paul Valéry, al seu torn, afirma: «PROBLÈME INSOLUBLE.- Si deux hommes aimaient précisément les mêmes choses (et rien qu'elles), auraient-ils nécessairement les mêmes répulsions?» [*Tel Quel*, «Analecta», CXV].

30. ¿Al·lusió al «*philosophe ignorant*» de Voltaire? Cf. Pròleg de J. Fuster a *Tractat de la tolerància i altres escrits*, de Voltaire (Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 8).

31. «Jo no menyspreo gairebé res.»

32. Diu P. Valéry a *Tel Quel*: «Le gran problème de l'écrivain moderne est de se faire lire...»

33. Famosa obra d'Stendhal.

5. COM ES MANTÉ LA DISCIPLINA.- Ho deia, i ho feia, Philippe Pétain (12 de juny del 1917): «*Une première impression de terreur est indispensable, et c'est aux premiers exemples qu'est due l'amélioration constatée...*» (Gilbert Guilleminault, *La France de la Madelon*, p. 159). [CPI, 173,4]

Explicitant

1. TEOLOGIES

D'un escrit de Gabriel Marcel:

«*Dieu, mais quel Dieu?*»

I té raó: és una pregunta que cal fer, o que cal fer-se, sempre que en la polèmica, en la conversa o en la reflexió, surt el mot Déu.

Posats a parlar-ne...

[*Causar-se d'esperar* (1965), 9-V-63]

2. ¿Diu realment el poeta allò que jo entenc en llegir-lo? Tant se val. Fa que jo *entenga* alguna cosa. Que si no és el que ell diu, és el que jo estava a punt de dir-me.³⁴ [CPI, 65,5]

3. El secret d'André Gide és que va fer durar la seua pubertat fins a vuitanta anys. [CPI, 64,3]

Complementant

1. Què o qui sóc jo? Deia Alain: «*Cette unité logique de moi même...*» Potser sí. Però a condició que incloga el reuma, el complex d'Èdip, l'orgasme... [*Sagitari*, 99,10]

2. «També l'error té el seu mèrit», deia Voltaire. I, si estava equivocant quan ho afirmava, no feia sinó abonar una evidència. [*Sagitari*, 99,6]

3. Jean Paulhan deia que, para «leer» en serio, hay que estar enfermo: enfermo o convaleciente. *Le rouge et le noir* exige un buen resfriado. *À la recherche du temps perdu*, una tuberculosis larga y apacible, en sanatorio de pago... Mi salud todavía es regular, y no puedo permitirme ciertos lujos... [*Contra Unamuno y los demás*, «Notas para pasar el rato»]

Refent

1. Res d'*homenatges*, home! La hipocresia és una *exigència* que la virtut imposa al vici.³⁵ [CPI, p. 45,6]

34. Diu Paul Valéry, a *Tel Quel*: «Le grand problème de l'écrivain moderne est de se faire lire, j'entends: d'empêcher le lecteur de deviner la phrase, la page.»

35. «La hipocresia és un homenatge que el vici ret a la virtut.» La Rochefoucauld, *Maximes...* (1678).

2. Quan Stendhal pronosticà que la seua obra seria compresa cap al 1890 —any més, any menys—, ben bé podia haver-hi afegit que deixaria de ser compresa cap al 1990. [CPI, p. 75,4]

3. «*Cogito ergo sumus*.³⁶ Què hi farem! [CPI, p. 83,5]

4. La paraula fou donada a l'home, no per a revelar, ni per a ocultar, els seus pensaments, sinó per a justificar-los.³⁷ [CPI, p. 23,6]

Acceptant [de grat o per força]

1. «*Je ne méprise presque rien...*»³⁸ Ni jo tampoc —i vostès dispensen. [CPI, p. 29,2]

2. «*Le philosophe sans le savoir*.³⁹ En cert sentit, l'únic disculpable. [CPI, p. 144,1]

3. El mite del *bon sauvage*⁴⁰ no era del tot estúpid: l'home civilitzat se sent sempre una mica sinistre davant la seua pròpia consciència. [CPI, p. 94,3]

4. IDEA DE LA PÀTRIA.- El vell mot llatí, utilitari i seriós, diu: «*Ubi bene, ibi pàtria*.⁴¹ Huysmans, espiritual i devot, diu: «*Ma patrie c'est où je prie bien*.» En últim terme, les dues actituds equivalen. [p. 95,1]⁴²

5. Ser enginyós i tenir raó —casos de Gibbon, de Johnson, de Voltaire, de Wilde, segons l'opinió de Borges— acostuma a semblar monstuós. I és monstuós. D'altra banda, els monstres fascinen. [*Sagitari*, p. 105,5]

Lloant

1. Quin abís entre Stendhal i Dostoievski! Un abís, en efecte, d'epilèpsia i cristianisme. [LNR (16)]

2. RÈQUIEM PER ANDRÉ GIDE.- Heus ací una mort davant la qual només cap el silenci, un silenci dens, impassible. Ni oració, ni elegia, ni balanç literari. Ha estat una mort senzilla, tranquil·la. Podria dir-se i tot, que ha estat una mort resignada: però, aquesta és una paraula massa cristiana per al cas. André Gide ha mort com va viure: sincerament. En l'última etapa difícil, tampoc no es deixà vèncer pels enormes fantasmes. Ell els

36. «Pense, per tant, existim.» [Referència a la famosa frase de Descartes: «*Cogito, ergo sum*.»]

37. «La paraula se li ha donat a l'home per a encobrir el seu pensament», va dir Charles M. de Talleyrand. M. TIRADO, *Frases cèlebres* (1988).

38. «Jo no menyspreo gairebé res.»

39. ¿Al·lusió al «*philosophe ignorant*» de Voltaire? (Cf. Pròleg de J. Fuster a *Tractat de la tolerància i altres escrits*, de Voltaire, Edicions 62, 1988, p. 8).

40. *Primitif. Peuplance, société primitive, tribu. La théorie du «bon sauvage» (de Montaigne à Diderot)*. Cf. FUSTER, *Diccionari per a ociosos*, «Salvatges».

41. «On hom està bé, allí és la pàtria.» Pel que diu Ciceró (*Tusc.*, V, 37, 108), la màxima podria ser de Pacuvi (vid. DEFL, 465-8780).

42. M. Domínguez, a *El secret de Goethe* (1999), p. 167, diu: «En un dels murs hi havia escrita la sentència “La meua pàtria és on em trobe bé”, que de seguida em va recordar aquella frase de Voltaire: “El paradís terrestre és allí on jo sóc”.»

havia combatut sempre. La seua vellesa resultà bellament invulnerable. I Déu, que no maneja mesures parcials, haurà acollit en la Seua gloriosa memòria el nom d'aquest gran esperit. D'aquest esperit religiós i tenaç. Perquè Gide fou sobretot un incansable cercador de veritats. Potser no en trobà més que una: la *seua*. (¿I és possible trobar alguna veritat que no siga la nostra, cadascú la seua, irreductible, precisa?) Gide trobà la *seua* veritat, i s'esforçà per viure-la, per viure fidelment en ella. Aconseguí, almenys, expressar-la. «Tot home que no s'expressa —deixà dit— és inútil i és dolent». Gide s'expressà: amb netitud, amb valentia. És la seua millor lliçó —quasi la seua única lliçó. Per repassar-la, he obert un llibre d'ell, a l'atzar. Ara és l'ocasió de tornar a llegir-hi,⁴³ en homenatge respectuós i ferm. Així ho hauria volgut ell. Així ho ha preferit, també, el pastor⁴⁴ que presidia les seues exèquies, a Cuverville, quan canvià el respons per les pàgines del *Numquid et tu...*⁴⁵ (febrer, 1951) [*Pont Blau* 1, 3-4 (18)]

3. Em són simpàtics els homes que, com ara Bloy o Maurras, han estat capaços de guanyar-se tantes, tan diverses i tan completes enemistats. [*Pont Blau* 1, 3 (24)]

Lloant i criticant albora

1. RENAN.- Una monja. Incrèdula i erudita, però. [PB 2 (4)]

2. La joventut sempre és estúpida, fins i tot quan el qui és jove s'anomena Rimbaud —el qual, en efecte, era estúpid, i genial (no es tracta de condicions incompatibles). [CPI, p. 36,3]

Descrivint

1. En els nus de Rodin, es nota que la roba que les figures acaben de traure's són els vestits oprobiosos i industrials del segle XIX: hi ha, en la superfície esculpida, com l'empremta d'una samarreta barata. [CPI, p. 76,2]

2. El clavecí de Rameau té mal de queixals. [CPI, p. 68,4]

S'hi pot constatar que Fuster, com tot lector, tenia les seues preferències: els autors més *pròxims*; ací, A. Gide, P. Valéry, Voltaire... Així com les seues bèsties negres,⁴⁶ els més *castigats*: Marcel Proust [per «inacabable», CPI, 66,6] Maldoror [CPI, 78,2], Renan [CPI, 76,4]...

43. En la versió de «Verbo» (1953), dirà «llegir-lo».

44. En la versió de «Verbo» (1953), dirà «clergue».

45. «Potser tu també.» *Numquid* és un adverbi interrogatiu. És el títol (o començament) d'alguna obra de Gide?

46. A *L'art de llegir* (*El Món*, 31-XIII-82), recomanava la lectura de llibres emètics, «els que ens poden fer vomitar les nostres idees fixes».

5. CONCLUSIONS

És clar que els aforismes de Fuster tenen un evident encuny francès. I, sense cap mena de dubte, el tipus de *conversa* més freqüent, entre Fuster i els autors amb qui «dialogava» als seus proverbis, és la que anomenariem «esmena», amb citació o sense. Prou que coneixem com li agradava de discutir, de contrastar punts de vista; d'aplicar el seu mètode preferit: «la suspicàcia metòdica». [CPI, 19,3]. I això, tant si l'autor hi és explícit com si, en l'aforisme, només hi ha les paraules fusterianes [els casos assenyalats amb *].

«Pla tenia un concepte de la cultura molt particular: «la cultura consisteix a corregir i esmenar», repetia.»⁴⁷

Pensament «copiat» en un dels seus aforismes:

«Corregir i augmentar: això és la cultura.»⁴⁸

Ell mateix acaba el seu llibre paradigmàtic —d'aforismes, és clar—, *Consells, proverbis i insolències*, tot just proclamant el seu plaer i la valoració utilitària de la conversa:

«Assercions i negacions discutibles, ho admet. Potser seran útils just per això, perquè són discutibles: perquè inciten a la discussió».

No d'una altra manera voldria cloure —millor dit, obrir— la *nostra* conversa: professant la utilitat, encara, de la relectura de Fuster, justament perquè és discutible; o, si voleu, perquè mourà a la discussió, la manera més fusteriana de comunicar-se amb els seus interlocutors. Fins i tot si eren de la seua tothora estimada França. El ferm —i francès— encuny dels seus aforismes ho deixa veure amb raó i «llums» mediterrànies.⁴⁹

ISIDRE CRESPO I REDONDO

47. Joan FUSTER, *Contra el Noucentisme* (1978).

48. CPI, p. 144,8.

49. A més dels aforismes citats, n'hi ha —amb encuny francès— bastants d'altres; ací en teniu la relació completa en què he basat el treball: «La Nostra Revista» núm. 61 (1951): 16, 19, 24; «Pont Blau» 1, núm. 3-4 (1952): 8, 18, 24, 26; *Verbo* (febrer, 1953): 2, 18, 20, 21, 25, 27, 29; «Pont Blau» 2, núm. 26 (1954): 1, 2, 3, 4; «Levante» (27-V-1954): 2; «Pont Blau» 3, núm. 40 (1956): 6, 11, 16, 22; *Cap d'Any*, de «Raixa» (1956): 14, 18, 23; «El Pont» (s.d.), núm. 8: 1, 16. *Consells, proverbis i insolències* (1968): 23,6; 27,3; 31,6; 33,6; 34,5; 35,2; 36,3; 45,6; 62,1; 64,3; 65,4, 65,5; 66,3; 66,6; 67,5; 68,4; 69,3; 70,2; 70,3; 71,4; 72,3; 73,3; 74,1; 75,4; 76,2; 76,4; 77,2; 78,1; 78,2; 80,2; 81,1; 82,2; 83,5; 89,3; 94,3; 94,4; 95,1; 99,1; 99,2; 129,4; 135,8; 144,1; 147,5; 148,5; 149,4; 159,7; 164,3; 165,3; 168,4; 169,5; 173,4.

BIBLIOGRAFIA

- BALAGUER, ENRIC: *La doctrina d'un escèptic. Aproximació als aforismes de Joan Fuster*. 1993. «Revista de Catalunya», 74.
- , *Desfascinar i altres aspectes de la prosa aforística de Joan Fuster*. 1993. «Revista de Catalunya», 76.
- BALLESTER, JOSEP: «*Diari (1952-1960)*» de Joan Fuster: un quadern o un dipòsit fonamental d'apunts literaris, «Revista de Catalunya», núm. 79, novembre de 1993.
- BLASCO, JOSEP LLUÍS: *Joan Fuster i la Il·lustració*, dins *Joan Fuster entre nosaltres*. 1993. Conselleria de Cultura, València.
- BORJA, JOAN: *Els aforismes de Fuster. Viatge cap a un univers literari*. Diputació d'Alacant, 1996.
- DUFAY, FRANÇOIS: *Maximes et autres pensées remarquables des moralistes français*. 1998. Éditions Jean-Claude Lattès, La Flèche.
- FERRER I SOLIVARES, ENRIC: *Joan Fuster un il·lustrat del segle XX*, «Serra d'Or», febrer de 1972, Barcelona.
- FUSTER, JOAN: *Consells, proverbis i insolències*. 1992. Edicions 62, Barcelona.
- , *Diccionari per a ociosos*. 1992. Edicions 62, «El cangur», Barcelona.
- , *Diari 1952/1960*. 1969. Edicions 62, Barcelona. O.C. 2.
- , *Sagitari*. 1993. Bromera, Alzira.
- , *Papers d'exili 1950-1967*. 1995. Curial, Barcelona.
- , *Llegint i escrivint*. 1995. Prensa Ibérica, València. [Edició d'Antoni Furió]
- LLUNA FERRER, XAVIER: *Els aforismes de Joan Fuster: anàlisi dels marcadors discursius*. 1994. Memòria de llicenciatura, Univ. València, Fac. Filologia.
- MARTÍ, ANTONI: *Les ombres de l'escriptura. Una teoria de la intertextualitat en Joan Fuster*, dins *Tres lectures de Joan Fuster*. 1995. Sueca, Associació Joan Fuster.
- MIRA, JOAN FRANCESC: *El montaignisme de Fuster i el fusterisme de Montaigne*, a «Lletra de canvi», núm. 42, 1r trimestre 1997, Barcelona.
- MONTANDON, ALAIN: *Les formes brèves*. 1992. Hachette, París.
- RIERA, ANTONI: *La raó moral de Joan Fuster*. 1993. Cruïlla, Barcelona.
- , *Rellegir Fuster*. 1995. Alzira, Bromera.
- SALVADOR, VICENT: *Fuster o l'estratègia del centaure*. 1994. València, Edicions del Bullent.

Sagitari (1993): 98,11; 99,6; 99,10; 100,1; 103,4; 105,5. *Aforismes solts: Diari 1952/60* (1969), *Causar-se d'esperar* (1965); *aforismes intratextuals: Diari 1952/1960* (1969), *Causar-se d'esperar* (1965), *Babels i babilònies* (1972), *Contra Unamuno y los demás* (1975), O.C.4, *Assaigs 1* (1975), *Sagitari* (1993), *Converses inacabades* (1992).